

Ivica Zvonar

Nietzsche contra historia

"U stvarima je jedna luda zbrka i jedna mudra harmonija; jedan pijani besporedak i jedan dublji smisao. Kome je dano da to spozna, dobro je proživio svoj vijek. Taj je obišao čitav svoj krug."

V.Desnica, *Proljeća Ivana Galeba*

I

Da bismo jasnije razumjeli Nietzscheove pozicije i promišljanja "o koristi i šteti historije za život", potrebno je ukratko razmotriti kako su historiju, odnosno povijest, tumačili Grci, Čidovi i kršćani, G.B. Vico i G.W.F. Hegel.

Ovdje valja napomenuti razliku u tumačenju pojmova "historija" i "povijest", gdje bi historija imala značiti prirodno i samoniklo zbivanje, a ono što prekida to zbivanje i proizvodi novu stvarnost jest povijest. U tom kontekstu je moguće tumačiti ulogu tzv. velikih ljudi (npr. Aleksandar Makedonski, Napoleon) koji svojim djelovanjem utječu na svjetskohistorijski tok tako što pokrenu mase i uzburkaju svjetove dajući egzistencijama pojedinaca i država nepredvidive mogućnosti razvoja. Ustaljeni tokovi života se u potpunosti mijenjaju, od historije nastaje povijest.

Grci su naslućivali povijest, no oni su se prvenstveno pitali za logos kozmosa, a ne za povijest. Kozmički zakon postojanja i propadanja bio je uzor njihovog razumijevanja povijesti. Stoga se prema grčkom svjetonazoru sve kreće u vječnom vraćanju istoga, pri čemu se nastajanje vraća na svoj početak. Bitne značajke grčki shvaćenog i doživljenog svijeta su, dakle, vječno kruženje vremena i u njemu dana, godišnjih doba, kao i sferičnost prostora.¹ Za grčke mislioce povijest je prvenstveno politička povijest, gdje služi kao pouka, a kao takva je nešto do čega je stalo državicima i političarima.

¹Pri razmatranju "grčki" shvaćenog poimanja prostora korisno je pogledati knjigu D. Barbarića *Preludiji, a osobito valja obratiti pažnju na esej "Pogled na matematiku"*.

Za Ćidove i kršćane povijest, prije svega, znači događanje spasa.² Filozofija povijesti se u konačnici bazira na eshatološkom vjerovanju u događanje spasa. Smisao povijesnog kretanja se ogleda u spasonosnom krajnjem cilju, gdje za nas budućnost postoji u očekivanju i nadi.

Razdoblje renesanse, te novovjekovlje uopće, ponovno budi interes za filozofiju povijesti. Njeni najistaknutiji predstavnici, G.B. Vico i G.W.F. Hegel, pokazuju nam dva osnovna smjera filozofije povijesti:

A) Kod G.B. Vicoa je povijest shvaćena kao cikličko kretanje uobličeno kroz faze napredovanja i nazadovanja. Povijest nema završetak, a njome za dobro čovjeka upravlja Providnost. Čovjek može spoznati samo ono što je sam stvorio od svog svijeta kroz povijest.

B) Kod Hegela je povijest shvaćena kao proces napredovanja u kojem duh sam sebe oblikuje prema sve višim stupnjevima ispunjenja da bi na kraju došao do sebe sama. Odnosno, kako je to Hegel sam jasnije kazao u *Fenomenologiji duha*: "Svjetska povijest pokazuje samo kako duh postepeno dolazi do svijesti i do htijenja istine: u njemu sviće; on nalazi glavne točke, a na kraju dolazi do pune svijesti." Narodi i individue su shvaćeni kao oruđa Providnosti ili, hegelijanski kazano, oruđa "lukavstva uma".

G.B. Vico je udario temelje novovjekovnoj filozofiji povijesti. Kasnije su na njegovom tragu nastavili I. Kant (razlaganje pojma samosvijesti i transcendentalne ktitike), J. Fichte (oblikovanje "Ja" kroz povijest), G.W.F. Hegel (pojam duha), K. Marx (teorija rada i proizvodnje).

Osebužno tumačenje stavova filozofije povijesti možemo razaznati i na polju književnosti (primjer F.M. Dostojevskog, T. Ujevića, V. Desnice, A. Camusa i mnogih drugih), ali isto tako i na području fizike dvadesetog stoljeća - u teoriji kvantne mehanike. Tvorac kvantne mehanike, W. Heisenberg, u svojim je istraživanjima ustanovio da su promatrač i ono promatrano u nerazdvojjvom suodnosu, te je naša spoznaja moguća samo ako imamo u vidu taj odnos. Ova teza je svojevrsna parafraza Vicovog stava da čovjek može spoznati samo ono što je stvorio u suodnosu sa svijetom, tj. spoznaja povijesti je moguća samo ako shvatimo jedinstvo čovjeka i onoga što je stvorio kroz povijest.

II

²O tome nam svjedoče biblijski tekstovi, spisi Tome Akvinskog, Augustina, J. Maritaina i dr.

Friedrich Nietzsche, na tragu već spomenutih filozofa, razmišlja "o koristi i šteti historije za život". Na probleme povijesti kao odgovor nam daje sliku genija, a u spisima kasnije faze nadčovjeka. Nadčovjeka koji "6000 stopa s onu stranu čovjeka i vremena" razvija učenje o vječnom vraćanju istoga. Takvu ideju, koja znači bacanje rukavice u lice znanosti, religiji i umjetnosti, mogao je donijeti samo onaj kome u zanat spada rušiti kumire.³

Nietzsche, koji je prije sto godina rekao: "što pripovijedam povijest je dvaju idućih stoljeća"⁴, suočio se s glavnom zadaćom svojeg i našeg vremena, a to je prevladavanje nihilizma. Ono znači potrebu za prevrednovanjem svih dosadašnjih vrijednosti.

Goetheovim riječima "uostalom sve mi je mrsko što me samo poučava, a da ne pojačava moju djelatnost ili je neposredno ne potiče" počinje F. Nietzsche svoje mladenačko razmatranje o vrijednosti i bezvrijednosti historije.

U vidokrugu historije Nietzsche na scenu izvodi riječ *ĆIVOT*. *Ćivot* je tu razumljen kao djelovanje, kao prevladavanje čovjeka ili, kako je to Nietzsche formulirao, život kao odbljesak volje za moć. Historija, također, može zamagliti pogled na život, uspavati težnju za djelovanjem i rasuti je na ono puko prošlo i ono suviše udaljeno buduće. Tada sfera onog ovdje i sada ostaje prazna, sfera života biva odbačena.

Puku prošlost i suviše daleku budućnost Nietzsche ostavlja mrtvijem od sebe, ostavlja je "posljednjem čovjeku", nastanjenom u gradu nazvanom "Šarena krava", u Zemlji obrazovanja.

Sfera života razumljenog kao volja za moć, u kojoj nadčovjek nalazi snagu za ono "Da" vječnom vraćanju, iznosi težnju za prevrednovanjem svih vrijednosti. U ime novog plemstva treba razbiti stare ploče, osloboditi život okova.⁵

Samo snaga da se prošlost iskoristi za život i da se od svršenog načini nešto novo daje čovjeku mogućnost da postane čovjekom, jer se pri izvjesnom suvišku historije mrvi i iskrivljuje život, a time i čovjek gubi svoju bit, postaje "posljednji čovjek". Stoga valja doći s onu stranu historije, a to znači kako onog nehistorijskog tako i onog nadhistorijskog, da bi se čovjek oslobodio tereta i lanca prošlosti.

³F. Nietzsche, *Ecce homo*, str. 14.

⁴F. Nietzsche, *Volja za moć*, str.5.

⁵F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 186-189.

Nietzsche pod nehistorijskim misli na moć zaboravljanja, na sam zametak života koji odbacuje ono puko historijsko. Nadhistorijsko bi značilo moć koja odvraća pogled od pukog bivanja prema onom vječnom - prema umjetnosti. No, nehistorijsko i nadhistorijsko može značiti i nesposobnost da se prihvati ono životno.

Ako historija ima dva lica, nehistorijsko i nadhistorijsko, i ako je možemo promatrati s tri stajališta - monumentalnog (koje priliči slabima), antikvarnog (koje paralizira čovjeka) i kritičkog (koje ne daje odgovore na pitanja historije) - od kojih je svako za sebe nedostatno, a time i štetno jer pruža lažne iluzije i iskrivljava život, tada nam je vrlo jasno prikazana dekadencija života i čovjeka. Os te dekadencije je historijsko obrazovanje.

Čovjeku može koristiti monumentalno bavljenje prošlošću, onim rijetkim i klasičnim iz davnih vremena, zato da shvati veličinu nešega što je jednom bilo moguće i što će opet možda biti moguće. Monumentalno promatranje prošlosti iskrivljava našu sliku o minulim vremenima, jer se u ime onog rijetkog i klasičnog odbacuju veliki dijelovi prošlosti bez da ih se valjano vrednuje. Historija, promatrana s monumentalnog stajališta, tada dopušta sebeprerušavanje u kojem prijeteći da mrtvi sahrane žive.

Antikvarno stajalište spram historije nastoji preuveličati prošlost, a očituje se u kolekcionarskoj strasti i nekrofilskom uživanju u nevažnim bibliografskim činjenicama, te tako mumificira i paralizira život.

Kritički osvrt spram historije povremeno razbija prošlost u želji da dopre do života. Međutim, ostaje nejasno koji dio prošlosti treba odbaciti i zaboraviti kako se ne bi ponavljale pogreške koje stvaraju beživotni zatvoreni krug.

Ova tri aspekta, koje Nietzsche navodi glede promatranja historije, ujedno su i aspekti historijskog obrazovanja. Takvo obrazovanje iskrivljava i paralizira život. Enciklopedijske tlapnje, pri tom hedonistički napuhane citatima, stvorile su umjesto čovjeka stado, umjesto stvaraoaca strojeve za pisanje i govorenje. Historijsko obrazovanje znači lamentaciju nad degeneriranim čovjekom, budi sumnju i želju za bijegom od stvarnosti, pokušava naći utjehu u prošlosti. Umjesto da znanje pokazuje put u slobodu, ono odaje stanje očaja i beznadnosti, poprima puku historijsku obojenost kojom su pomračeni svaki viši odgoj i obrazovanje. Historijska obojenost se ogleda u divljenju i idolopoklonstvu spram činjeničnog, u pokušajima konstruiranja raznih svjetskih sistema i procesa koji služe usmjeravanju masa. Stoga se Nietzsche, s pravom, zalaže za podređivanje sveg odgoja i obrazovanja

životu, govori o potrebi odgajanja za djelovanje i život.⁶ Historija koja vlada je historija masa, a njeni pisci su znanstvenici sitnoobrtничkog kova uvijek spremni na "objektivne" razgovore o dobru i zlu.⁷

Novovjekovni čovjek se na osnovu tzv. historijske objektivnosti naziva nepristranim i pravednim i to u višem smislu riječi nego čovjek drugih vremena. Pritom se kao nužan kvalitet aureole objektivnosti pretpostavlja kako je onaj koga se uopće ne tiče neki dio prošlosti pozvan da ga prosuđuje. Rijetki su oni koji mogu pravedno, a to znači i objektivno, sagledati minula vremena. Stoga Nietzsche zahtijeva da se iz najviše snage sadašnjosti pristupi tumačenju prošlosti, gdje će se iz najplemenitijih pobuda moći otkriti što je u prošlosti vrijedno znanja i spomena.

Pravi historičar mora smoci snage da ono opće poznato "prekuje" u nešto novo, da to opće prikaže jednostavno ali duboko. Potrebno je stvoriti čovjeka koji će biti dovoljno jak da prošlost mjeri po sebi, čovjeka koji će odbaciti obrazovanje koje je samo površno znanje o obrazovanju. Istinsko obrazovanje treba obrazovati za slobodu i život, a ne za robovanje uzorima i puko oponašanje. Znanje koje je čovjek dosada posjedovao nije oplemenilo svijet, već naprotiv, ono je unazadilo svijet i čovjeka. Spas od takve situacije Nietzsche vidi u ljudima koji tek dolaze. Zato novo doba zahtijeva obrazovanje koje više neće biti historijsko i enciklopedijsko, jer historija mora sama riješiti problem historije. Umjetnost i religija trebaju stvoriti jednu novu kulturu, u kojoj čovjek neće više biti samo pasivni čuvar baštine, nego i stvaratelj. Stoga svaki čovjek mora moći u sebi organizirati ono malo "kaosa", tako što će ponovo početi misliti na svoje istinske potrebe - kulturu, umjetnost i obrazovanje - koje neće biti samo dekoracija života, nego i moć stvaranja temelja novog svijeta ili, kako Nietzsche u svojoj kasnijoj fazi kaže: volja za moć. Pritom volja za moć znači volja za životom koji će odbaciti postojeći dekadentni život utjelovljen u volji ni za čime.

Prema Nietzscheu, izlaz iz takve situacije, u kojoj je dominiralo vjerovanje u progresivnu povijest, jest učenje o vječnom vraćanju istoga. "Promislimo tu misao u njezinu najstrasnijem obliku: opstanak, takav kakav jest, bez smisla i cilja, ali se neizbježno opet vraća, bez finala u ono ništa: vječno ponovno vraćanje. Najekstremniji je to oblik nihilizma: ništa (ono "besmisleno") a vječno!"⁸ Tko je onaj koji to može podnijeti ?

⁶F. Nietzsche, *O budućnosti naših obrazovnih ustanova*.

⁷F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 114-116.

⁸F. Nietzsche, *Volja za moć*, str 34.

Takozvani moderni čovjek se kroz stoljeća oblikovao stvarajući zablude: on je samom sebi uvijek izgledao nesavršen, pripisivao si je izmišljene osobine, osjećao je da je pogrešno vrednovan u odnosu na životinju i prirodu, pronalazio je uvijek nove tablice vrijednosti, smatrao ih je kroz stanovito vrijeme vječnima i bezuvjetnima.⁹

Rezultat svega toga je da je čovjek u vlastitim očima nevjerojatno izgubio na časti, istovremeno ubijajući Boga. Čovjekova slobodna volja se svela na zloupotrebu uzroka i posljedice, a njegov "slobodni duh" je postao rob prosječnosti i uniformnosti uobličene u demokratskom ukusu. Vjerovao je u društvo, a ono je s vremenom postalo stado. Moralne vrijednosti (umjerenost, skromnost, popustljivost, samilost, pokornost) su se razvile kao negacija života i opstanka. Svemoguća umnost na koju se pozivalo pokazala se kao iluzija i razvila u neumnost, koja, noseći pečat pasivnog nihilizma, shvaćenog kao propadanje i nazadovanje moći duha, ostavlja nihilistička obilježja destrukcije i pesimizma u sferama politike, privrede, povijesti, umjetnosti, religije, filozofije... To šarenilo boja u modernog čovjeka se ogleda u neodgojenosti duha napuhanog velikim riječima (tolerancija, objektivnost, strast, dubina...), u stvaralačkoj impotenciji, konformističkom ponašanju i paralizatorskoj funkciji institucija. Čivot se uprosječuje i uniformira, inaugurirajući sferu jednodimenzionalnosti u kojoj se čovjekova bit fragmentira. Društvo postaje masovno, a njegove vrijednosti bivaju uspostavljene u horizontu tzv. znanstvene istine, vjerujući da im on daje dignitet. Upravo takav sustav daje legitimitet sablasnim prijetnjama atomskim ratom i ekološkom katastrofom, oslikavajući u svojoj pozadini radikalni nihilizam.

Tradicionalna shema čovjeka, kao najvišeg bića, pokazala se promašenom. Pažljivijem promatraču svjetskohistorijskog toka ovo i nije paradoksalna konstatacija ako ima u vidu minula stoljeća. Bacivši pogled unazad, ne možemo ne uočiti gomilu "kostima" - vjerske dogme, religije, filozofski sistemi, moralistička učenja, velike kulture - koji svjedoče o bolesnom stanju svijesti minulih tisućljeća, a u današnje vrijeme je sve očitije da se "pustinja širi".

Spasonosni čas, po Nietzscheu, te "bolesti nasmrtni" je doživljaj preobrazbe za novo "veliko zdravlje" u vječnosti velikog Podneva. U toj zrelosti čovjek postaje nadčovjek, spreman za prevrednovanje svih vrijednosti i vječno vraćanje istog. Samo tada "Zaratustra plesač, Zaratustra

⁹O tim zabludama tzv. modernog čovjeka Nietzsche vrlo upečatljivo govori u spisu *Vesela nauka*.

lagani, koji maše krilima, spreman na let" može razriješiti labirint u čovjeku.¹⁰ U *Rođenju tragedije* Nietzsche je iznio viziju svijeta kao tragičke igre, gdje umjetnost razotkriva bit bića i bit svijeta te se javlja kao spoznaja svijeta ujedinjena u harmoniji onog apolinijskog i onog dionizijskog.

"Tragički osjećaj života jest naprotiv jedno kazivanje da životu, klikćuće pristajanje još i na strahovito i stravično, na smrt i propast; ali njega se krivo poima, hoće li ga se interpretirati kao herojsku attitude, kao bezrazložnu hrabrost. Tragičko potvrđivanje propasti vlastitog opstanka korijeni se u osnovnoj spoznaji da su sva konačna obličja samo privremeni valovi u velikoj bujici života, da propast konačnog bića nije posvemašnje uništenje, nego povratak u životni temelj iz kojeg je sve upojedinjeno izašlo; tragički pathos živi iz znanja, "sve je jedno", život i smrt duboko su zbratimljeni i u tajnovitom kružnom toku."¹¹

Zaratustra sada više ne zdvaja nad tim što je sve isto i uzaludno, već se raduje vječnom vraćanju istoga. On je, nasuprot modernoj iluziji progresivnog toka historije, navijestio vječno vraćanje života u njegovoj dvostrukosti stvaranja i razaranja, radosti i patnje, dobra i zla.

Kroz prizmu vječnosti Zaratustra može postati nadčovjekom, čovjekom koji je samog sebe prevladao i postao ono što jest po prirodi. Tek tada je mogao "ozdravljenik" Zaratustra u punini shvatiti i prihvatiti da: "Sve ide i sve se vraća; vječno se okreće kotač bitka. Sve umire, sve opet procvjetava, vječno trči godina bitka. Sve se slama, sve se opet slaže; vječno se gradi ista kuća bitka. Sve se rastaje i sve se opet sastaje; vječno je sebi vjeran krug bitka. U svakom trenu otpočinje bitak; oko svakog 'ovdje' okreće se kugla 'tamo'. Sredina je posvuda. Vijugav je put vječnosti."¹² Zaratustra "od sada živi u podnevu savršenstva u kome je 'svijet postao savršen', a vrijeme palo u 'ponor vječnosti'."¹³

Samo "viši ljudi", u kojima još "postoji kaos", mogu razumjeti spjev o vječnosti ukrašen "prstenom vraćanja" i reći "Da i Amen" svemu postojećem kao takvom, jer u sferi vječnosti biva ukinuto proturječje između historije i fatuma. Tada čovjek postaje nadčovjek ili, kako Nietzsche u spisu *S one strane dobra i zla* kaže, rađaju se "novi filozofi".

¹⁰F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 273.

¹¹E. Fink, *Nietzscheova filozofija*, str. 21.

¹²F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 201-202.

¹³K. Löwith, *Svjetska povijest i događanje spasa*, str. 266.

"Novi filozofi" su oni duhovi koji su dovoljno hrabri i snažni da mogu dati poticaj za preokretanje i prevrednovanje "vječnih vrijednosti". Oni određuju čovjekovo Kuda? i Čemu?, raspolažući pritom onim što je bilo i što jest kako bi stvaralački ovladali onim što će tek biti. "Čulo za historiju" im pomaže da odgonetnu istinsku hijerarhiju vrijednosti spram života. Njihova spoznaja je stvaranje, a njihova volja za istinu je volja za moć. Ta volja, razumljena kao bit bića i kao snaga života, želi privesti kraju dosadašnju historiju, koja je bila samo puka strahovlada besmislenosti i slučaja čiji se cilj svodio na gusenje života. Samo nadčovjek, lučonos volje za moć, ima odvažnosti za rušenje takve historije, jer samo on je uspio prevladati opasnosti koje nihilizam donosi.

Bibliografija:

D. Barbarić, *Preludiji*, HFD, Zagreb, 1988.

Čemu, br. 1-4, Udruženje studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilista u Zagrebu, Zagreb, 1994.

E. Fink, *Nietzscheova filozofija*, CEKADE, Zagreb 1981.

D. Grlić, *Friedrich Nietzsche*, Naprijed-Nolit, Zagreb-Beograd, 1988.

Kant, Schelling, Nietzsche, *Ideja univerziteta*, Globus, Zagreb, 1991.

K.Löwith, *Svjetska povijest i događanje spasa*, August Cesarec, Zagreb 1990.

F. Nietzsche, *Ecce homo*, Visovac, Zagreb, 1994.

-, *O koristi i šteti historije za život*, Grafos, Beograd, 1977.

-, *Rođenje tragedije*, GZH, Zagreb, 1987.

-, *S one strane dobra i zla*, Grafos, Beograd, 1984.

-, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1980.

-, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988.

-, *Vesela nauka*, Grafos, Beograd, 1984.

-, *Werke in drei Bänden*; Hrsg. von Carl Schlechta; Carl Hanser Verlag München, 1966.

Uvod u Nietzschea, CEKADE, Zagreb, 1980.